

עבדא ונהום כריסיה לבירור חוקי הכוחות המתפתחים

רב יוסף בר חמא תקיף עבדי דאינשי דמסיק בהו זוזי ועביד בהו עבידתא. אמר ליה רבא בריה: מאי טעמא עביד מר הכי? – אמר ליה: אנא כרב נחמן סבירא לי, דאמר רב נחמן: עבדא נהום כריסיה לא שוי. אמר ליה: אימור דאמר רב נחמן – כגון דארי עבדיה, דמרקיד בי כובי, עבדי אחריני מי אמר? – אמר ליה: אנא כי הא דרב דניאל בר רב קטינא אמר רב סבירא לי, דאמר: התוקף עבדו של חבירו ועשה בו מלאכה – פטור, דניחא ליה דלא נסתרי עבדיה. אמר ליה: הני מילי – היכא דלא מסיק ביה זוזי; מר, כיון דמסיק בהו זוזי – מחזי כרביה, דאמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן: אף על פי שאמרו הדר בחצר חבירו שלא מדעתו – אינו צריך להעלות לו שכר, הלוהו ודר בחצירו – צריך להעלות לו שכר. אמר ליה: הדרי בי.

(בבא מציעא סד ע"ב – סה ע"א)

פירוש רש"י:

תקיף עבדי דאינשי דמסיק בהו זוזי – מחזיק בעבדיהם של בעלי חובות שלו, וטפס לעשות מלאכתו. נהום כריסיה – לחס מאלכו, והריני זנו כיום מלאכתו. דארי עבדיה – כך שמו. דמרקיד כי כובי – לינו היה, ומרקד בחנויות לשחות יין. ללא נסתרי עבדיה – שלא ינגיל להיות בטל ויחטל.

~

מדרגות המציאות צומחות ועולות מן הדומם אל הצומח וממנו אל החי כאשר הכל מוכן אל האדם¹. הכל נתון לממשלתו של האדם אשר נצטווה לכבוש את העולם, לכבוש את כוחותיו ולרתום אותם לצרכיו². ואף על פי שבפעולת שימוש האדם מוחק ציורי מציאות אחרים

1 "שאחר כל מעשה בראשית ברא אדם וחוה למשול בכולם" (במ"ד יב, ד). כל החי ההולך ומתגלה אינו אלא מדרגות לקראת הופעת צלם אלוקים שבאדם, ולזה מכוונת הבריאה: "ויאמר א-להים תוצא הארץ נפש חיה וגו' (בראשית א, כד), אמר רבי אלעזר: 'נפש חיה' – זה רוח אדם הראשון" (בר"ר [תיאודור-אלבק] ז, כד). החי הוא ההוצאה אל הפועל של הארציות, ושיא החי ומטרת הוצאתו אל הפועל היא לגילוי רוח האדם הראשון.

2 "רי הווא בשם ר' אייבו: בדעת בראו, משברא צרכי מזונותיו ואחר כך בראו" (בר"ר [תיאודור-אלבק] ח, כו). הכל מזונותיו של אדם, וכ"כ הרמב"ן (בראשית א, כח): "'ויכבש' – נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר, ולבנות, ולעקור נטוע, ומהרריה לחצוב נחשת, וכיצא בזה, וזה יכלול מה שאמר (שם, כו) 'ויכבד הארץ'". לאדם יש ממשלה על החי (בבהמות וכו') בצומח (לעקור נטוע) ובדומם (לחצוב וכו').

שקדמו לו בכריאה – מכל מקום הרי הם לא נבראו אלא על מנת לשמש את האדם. אין העיקרון תלוי ביכולת האדם לבד, בציוור של כוחניות. הרי אפילו כלפי הדומם היה זה ציור של התעמרות עריצה³ שאין בה נחת מן הצד המוסרי, שהוא שצריך להיות חודר בכל ההוויה כולה. אלא, ציווי אלוקי הוא זה, אשר ככל מצוה, מהווה גילוי תוכן עצמי אמיתי מתוך המגמה האלוקית שבהוויה. גילוי התוכן האלוקי של המציאות, ומגמת החיים אשר בה, יותר גדול הוא באדם, אשר נברא בצלם אלוקים והוא הינו בנשמתו רוח החיה של כל ההוויה⁴. כדאי הוא לעולם שיימחקו ציורים מוגבלים של מציאות על מנת לאפשר הופעה יותר גדולה, ברורה ומרכזית של התוכן האלוקי של ההוויה⁵. לכן הכל משמש לאדם, כי הכל אינו מגלה את האלוקי שבמציאות אלא בצורה סתמית כללית מעומעמת, שגם היא אינה מוכרת היטב אלא על ידי אדם בעל נשמה, ואילו האדם בעל צלם אלוקים יכול לבטא את התוכן האלוקי של המציאות על ידי הדעה והדבור שבו. עילוי הוא לכל חי להיות צידו הבהמי נמחק על ידי התכללותו בצורת האדם הניזון ממנה, וכן הצומח, ואפילו הדומם מתרומם בהתרוממותו של האדם, וכל אכן תאמר "עלי יניח צדיק את ראשו"⁶. אך האדם אשר השתפל וירד מטה עד שלא רק שאינו מגלה את האלוקי שבו, אלא אף מנמיך את כוחות חייו להיות משמשים לנטיות הבהמיות בלבד – הנה הוא ירוד אף מן הבהמה אשר על כל פנים מגלה בשלמות את כל הרצון האלוקי הטמון בה. לכן לאדם כזה, אין הצדק המוסרי מתיר לו לאכול בשר, כי לא רק שאין עילוי לאותה בהמה באדם זה האוכלה, כי אינה נכללת בחיי אדם אשר מגלה את הנשמתו שבו, אלא אף ירידה יש לה אשר מקודם עמדה לרצון לבוראה ועכשו נכללה במציאות אדם אשר אינו מגלה את רצון הבורא ית' בו. אדם כזה, המוחק ציורי מציאות שלא לצורך גילוי פן יותר עליון של חיים, פוסע על ראשי מדרגות המציאות ללא הצדקה מוסרית, ואין שווה להוויה ההרס שהוא עושה בנזק המלך⁷.

3 ע' חזון הצמחונות והשלום, פרק ב'.

4 "ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב, ז); "בקרא ויהי באדם" לא כתיב, אלא "ויהי האדם" ... שהאדם בנשמת החיים שבתוכו הוא נעשה נפש חיה לרבו עולמות אין מספר. שכמו שכל פרטי הנהגות הגוף ותנועותיו הוא ע"י כח הנפש שבקרב – כן האדם הוא הכח ונפש החיה של עולמות עליונים ותחתונים לאין שיעור, שכולם מתנהגים על ידו..." (נפש החיים שער א, פרק ד).

5 בעניין מחיקת ציורים על מנת לאפשר הופעת ציורים יותר עליונים עיין כעין זה: "הצביונות הרעים שבעולם מוכרחים הם להמחק, ישארו בתור גולמים של מציאות, וצורות חדשות יהיו מוטבעות עליהם. וכל המערכות העולמיות הולכות לסייע את המחיקה, כדי להכשיר את היצירה החדשה" (אורות הקודש ח"ב, עמ' תצא), אמנם, שם מדובר ברע לעומת טוב – אבל העיקרון דומה בקוטן לעומת גדול מהותי. וכן במהלך ההסתוריה: "... וכאשר עינינו רואות משבר גדול ברוח ומעשה, הריס גדול על מגדלים גבוהים, של התולדה האנושית וכל מכמניה, מחיקה רבה על דפים הסטוריים רחבים, הננו יודעים ברור שהסתירה היא ע"מ לבנות והמחיקה – על מנת לכתוב, והבנין החדש והכתב החדש יעלה הרבה בשיגובו ופארו על הישן שהולך ונחרב" (איגרות הראי"ה ח"ב, תשלז, עמ' שלד).

6 רש"י בראשית כח, יא.

7 "תיא, רבי אמר: עם הארץ אסור לאכול בשר (בהמה), שנאמר (ויקרא יא, מ): 'זאת תורת הבהמה והעוף' – כל העוסק בתורה מותר לאכול בשר בהמה ועוף, וכל שאינו עוסק בתורה – אסור לאכול בשר בהמה ועוף. אמר רבי אלעזר: עם הארץ מותר לנוחרו ביום הכיפורים שחל להיות בשבת. אמרו לו תלמידיו: רבי, אמור לשוחטו! – אמר להן: זה – טעון ברכה, וזה – אינו טעון ברכה" (פסחים מט ע"ב). אסור לעם הארץ לאכול בשר, הואיל ועל ידי זה שמחסיר את התורה מחייו לא התרומם ערך חייו מעל ערך חיי הבהמה, ולכן אין זה מוסרי שימחק את מציאות החי עבור מציאות שאינה למעלה ממנה. ולא רק זו, שאין מציאות אדם כזה במעלה עליונה מן הבהמה, אלא אף זו, כאילו אין מציאות האדם הזה קיימת כלל, ולכן מותר לנוחרו וכו' – כי חסרה לגמרי מציאות החיים וחסר גילוי רצון מקור החיים ב"ה אשר היה עליו לגלות בחייו. אדם כזה אינו מביא לעולם את הברכה המיועדת לבוא על ידו, ואילו

עיקרון זה, של מחיקת ציורי מציאות שפלים והתכללותם המבורכת במציאות יותר עליונה, מצד עוצמת גילוי הרצון האלוקי בה, נכון הוא גם בעמים⁸. יש עמים אשר מציאותם המסגרתית, כאומה בפני עצמה, נמחקת כאשר היא מתכללת בציור חיים לאומיים יותר מפותחים וברי-תוקף. לכן בכל הדורות מצאנו תהליכים של התכללות עמים ומחיקת או התכללות חלקי תרבותם בתרבות חיי עמים אחרים. זה דבר שנכון לאומרו ביחס לכל העמים האחרים, מה שאין כן בישראל. החיות הישראלית אינה עוברת מן העולם, מפני שישראל אינם עוד עם אלא התמצית היותר עליונה שבאנושות⁹, שבה זורמת ונשפעת תמצית ההוויה כולה¹⁰. לכן עליו הוא לארץ¹¹ וברכה לעולם כאשר ישראל ייכנסו לארץ ישראל, יכבשוה, ויבנו בה את חייהם, חיי עם סגולה.

”ויהושע בן נון וכלב בן יפנה מן התרים את הארץ... ויאמרו אל כל עדת בני ישראל לאמר הארץ אשר עברנו בה לתור אותה טובה הארץ מאד מאד. אם חפץ בנו ד' ונהביא אתנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו ארץ אשר הוא נבט חלב ודבש... ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם סר צלם מעליהם וד' אתנו אל תיראם”¹². עמי כנען, היושבים באופן ארעי בארץ, אינם אלא לחם לגבי מדרגת מציאות החיים הישראליים, מציאות אשר חפץ ד' בה, כי ד' חפץ למען צדקו של העם הזה. וכמו הלחם שהוא ציור מציאות החיטה והמים אשר נמחקים על ידי האדם האוכלם ועל ידי כך מתגלה מדרגת מציאות יותר משוכללת ועליונה בהוויה, כן יחס עמי כנען לעומת ישראל עם קדושו.

כשם שהיתר מחיקת ציורים נמוכים לצורך האדם צריך לכוא במפורש, וכן להרחבת היתר זה לאכילת בשר – כן בא היתר זה במנה כפולה של קודש, היתר ומצוה, ביחס לכיבוש

הבהמה, שמברכים על שחיטתה, כן מביאה לעולם את הברכה של רצון ד' כפי המכוון בה מעצם בריאתה. וע"ע קידושין (פב ע"ב): ”ר"ש בן אלעזר אומר: ראת מימך היה ועוף שיש להם אומנות? והן מתפרנסין שלא בצעו; והלא לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני – אינו דין שאתפרנס שלא בצעו? אלא שהרעותי את מעשי וקיפחתי את פרנסתי”, ובמהר"ל תפארת ישראל פ"א (ד"ה ויבסוף קדושין).

8 ... שנתעורר הכיבוש הנהוג בכלל האנושיות היא לתכנית הרמת קרן רוח האדם, שהקיבוצים הקטנים עלולים יותר להשפל (מבחינה מוסרית), וע"י הכיבוש נתאחדו יותר ממלכות גדולות, והוא צעד (אך כמובן רק צעד. כי העיקר לעתיד הוא השפעת ישראל) להתרבות האנושיות למשפחה אחת באחרית הימים. אמנם ראוי תמיד (אף שלפעמים בהסתוריה באופן זמני המצב שונה), שהקיבוץ שממנו יהי נובע אור יותר גדול וטוב להשלמת הכלל יהי נכבד, והמתגבר יהי היותר הולך לדרך האורה... עד שיש לכיבוש [ארץ] ישראל מיד הכנענים היסוד היותר חזק בשאיפת ההתקדמות האנושית” (איגרות הרא"ה ח"א, פט, עמ' צו).

9 ע' איגרות הרא"ה ח"ב, טט, עמ' סה.

10 ”(אמר ד' שמואל בר נחמן) ו'לא אקרו העברים' – אילו אומות העולם שעוברין מן העולם, ולא אמרו לישראל 'ברכת ה' (עליכם) [אֲלֵיכֶם]’ (תהלים קט, ח). מה ישראל אומרי' להן? 'בכנו אֲתֶם בְּשֵׁם ה' (שם), לא דייכם שכל הברכות הבאות לעולם בזכותינו ואין אתם אומרי' לנו בואו וטלו לכם מן הברכות האילו, ולא עוד אלא שאתם מגלגלין עלינו פיסים וזימיות וגלגליות וארנוניות” (ירושלמי שביעית פ"ה ה"ד). ישראל מביאים את הברכה לעולם, ואילו ברכתם של האומות – תרומתם לתרבות האנושית – היא ברכה שצביונה המיוחד אינו נצחי, אלא נתרמת התרומה ואז אותה אומה עוברת מציאותה הלאומית מן העולם. אבל ישראל, שהם עיקר במציאות – אינם עוברים לנצח. ”אני ד' לא שנית ואתם בני יעקב לא כליתם” (מלאכי ג, ו). כנסת ישראל, תמצית ההוויה כולה, היא הנרמזת בראשית ההוויה כמגמת ההוויה שממנה גילוי כל החיות העולמית: 'תוצא הארץ נפש חיה' (בראשית א, כד), 'הארץ' זו כנסת ישראל, נפש חיה – נפש של אדם הראשון.

11 ”נַעֲקֶם... הַשָּׂדֶה וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר בו... לְאַבְרָהָם” (בראשית כג, יז-יח) – קימה ממש היה לו מה שלא היה לו עד עכשיו; וכן פירש רש"י: ”תקומה היתה לה, שיצאה מיד הדיוט ליד מלך”.

12 במדבר יד, ו-ט.

ארץ סגולה על ידי עם סגולה. לא כל הרוצה ליטול את השם, יבוא ויאמר: הזולת צריך להיות כפוף לי מפני שבידי להוציא אל הפועל מדרגה יותר עליונה של מציאות. אמירה זו הבאה מעצמה אינה אלא גאות 'אני נאפסי עוד'¹³. רק ממקור הכל המחייה את כולם, ב"ה, יכול לבוא בירור חילוקי המדרגות האלו של המציאות, לברכתה של ההוויה כולה.

כדי ללמדנו עיקרון זה, של מוסריותו העליונה של כיבוש הארץ על ידי ישראל עם סגולתו, בהקשר וביחס להתכוננות גבולות העמים בעולם, הקדימה התורה ואמרה: "בראשית ברא א-להים" (בראשית א, א) – בשביל ישראל ובשביל התורה שנקראת ראשית, שכאחדותן המקורית הנפלאה מגלות הן, ישראל ותורה, את שורש מגמת ההוויה כולה. "כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו" (רש"י שם). "בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל. כי חלק ד' עמו יעקב חבל נחלתו" (דברים לב, ח-ט).

רב יוסף בר חמא תקיף עבדי דאינשי דמסיק בהו זוזי ועביד בהו עבידתא. אמר ליה רבא בריה: מאי טעמא עביד מר הכי?

הלוואת כספים, מלבד מה שיש בה צד של הכרח כלכלי לבניין חיי חברה ועם מתוקנים, יש בה גם צד חסד של עזרה לזולת. התורה אסרה את הריבית ובכך הדגישה את הצד הכללי, צד החסד, שיש בהעמדת כספים לשימוש האחר, בין שימוש של הכרח במצב עניות, ובין מצב של הרחבה של פעילות כלכלית. מזה אנו למדים, שגם בצידי ההכרח והחול שבחיי האומה והחברה, כחיי הכלכלה שלה, יש לנו לחפש את הערך האידיאלי, המוסרי, ולכוון את מעשינו אליו גם אם מתלווה צורך מעשי נוסף. מתוך כך באה תורה שבעל-פה ללמדנו שלא רק מה שאסרה תורה עלינו נאסר כריבית, אלא אף כל אגר נטר – כל פניה לרווח עצמי ואנוכי, אפילו שאינו גלוי ומוצהר מראש. "מפקודין אתבונן על פן שנאתי פל ארח שקר"¹⁴. מפיקודי ד' הישרים נבין דבר מתוך דבר, כדי שנוכל להוסיף קדושה מציודנו, בדרך הישר, באורחות פרטיות של יושר אלוקי. מזה למדנו שבכל אורחות הכלכלה ובכל שאר מכשירי החברה, תהיה מגמת פנינו תמיד לצד האידיאה האלוקית – שמופיעה בהתגלות יותר שלמה כפי מידת התכוננות סיגנון חיי החברה על פיה – ולא תהיה עיקר פנייתנו לטובתנו החומרית המצומצמת.

כאשר בא רב יוסף בר חמא, הנקרא על שמו של יוסף – שעל אף היותו עוסק בצד החומרי של החיים, הוא השליט והוא המשכיר, מכל מקום מגמתו הפנימית בכל הלא נכעה מתוך עצם אישיותו שהוא יוסף הצדיק, צדיק יסוד עולם – ותקיף עבדי דאינשי דמסיק בהו זוזי ועביד בהו עבידתא, דבר המראה לכאורה דאגה לצרכיו האישיים האנוכיים, מתעוררת מיד השאלה – איך יעשה דבר כזה, להדגיש את הצד הפרטי-אנוכי של מעשה שעיקר עניינו צריך להיות החסד? במיוחד שרב יוסף בר חמא הלא הוא לימד מפי רבו על ערך הדגשת

13 ישעיה מז, ח, ועוד.

14 תהלים קיט, קד. "מפקודין" – בהתבונני סוד הפקודים הנתועים בלב הם הסירוני מאורח שקר" (אבן עזרא שם). ועי' מסילת ישרים פרק יא, ד"ה 'זהבט מה נפלאו דברי המאמר הזה, כי המשיל את האיסור הזה לנזיר' וכו'. תורה שבכתב מציבה בפנינו את האידיאל הכללי, את הדרך. מתוך כך תורה שבעל פה, שהיא חיי עולם אשר נטע נותן התורה בתוכנו, באה ומפרשת את האורחות הפרטיות המדוקדקות של הלכות גזרות ותקנות, על מנת להוציא אל הפועל את אותו אידיאל אלוקי עליון שמתגלה אלינו בתורה שבכתב.

הכוונה הנכונה וטובה בעשיית הטוב, שלא די בעשיית הטוב, אלא צריכה היא העשייה הטובה להיות מלווית בכוונה הטובה¹⁵. לכן אמר ליה רבא בריה, כאומר הלא כך לימדתנו אבינו, מאי טעמא עביד מר הכי? הלא על פני הדברים נראה שיש כאן אבק ריבית, ואם כן אין כוונת ההלוואה לשם חסד בעיקר, ח"ו, כי אם לצורך רווח פרטי; ומתוך שהכיר את שיטת אביו ידע שלא כן הדברים, רק לא ידע טעמא לדבר – למה שלא רק שאין כאן איסור, אלא אדרבה, איך יש כאן המשך לעיקר מעשה החסד.

אנא כרב נחמן סבירא לי, דאמר רב נחמן: עבדא נהום כריסיה לא שוי. בדרך הטבע, נוהג בעולם שיש אנשים שדי' נתן להם כישרון ודעת לעשות חיל, לכנוס ולהרבות הון, ויש אנשים שאין באופיים להיות בעלי יוזמה ותושיה בכך. אלה האחרונים המה בהרבה זמנים האנשים שעובדים בעבודות קשות, ולפעמים אף בזויות אך נחוצות, שאינן מצריכות חוכמה ותושיה. ויש שני מצבים שבהם, לפי הנוהג בעולם, יעשו המה בעבודה קשה זו: במצב העבד החוקי או במצב העובד תמורת שכר יומי או חודשי. מי שהוא עבד לשכר גם הוא משועבד למעסיקו, ובמידה ידועה גם הוא הינו עבד ממין מסויים; אך יתרון יש בו לעומת העבד החוקי, מצד היותו בעל חירות לקום וללכת למקום אחר אשר יחפוץ. גם זאת: העובד השכיר יש לו אפשרות לשנות את מצבו על ידי הטבת השכלתו, מוסרו וכוח רצונו – מה שאין כן העבד החוקי, הוא יישאר תמיד במעמדו ואין ביכולתו לפעול מאומה מיוזמתו כדי לשנות את מצבו. אעפ"י שיש לעבד החוקי יותר ביטחון על מצבו הכלכלי וחומרי, מפני שאדונו דואג לו כמו שדואג בתושיותו לכל קניין כספו, וק"ו לעבדו שהינו אדם, ומזה הצד עדיפה העבודת החוקית – אך מצד מצבו המוסרי של העובד, אם רק שייך הוא להיות עומד ברשות עצמו מבחינת יכולתו המוסרית-נפשית, בודאי שפלות גדולה היא זו להיות במצב העבודת. לכן אמרה תורה על העבד העברי שנדמה לו שטוב לו בהיותו עבד, ואינו רוצה לצאת לחופשי, שירצע אזנו במרצע, כאילו היה כלי משועבד לאדונו ולא אדם מישראל בעל צלם אלקים. "אמר הקב"ה: און ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי 'פי לי בני ישׂראל עבדים' (ויקרא כה, נה) – ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו – ירצע" (קידושין כב ע"ב)¹⁶.

סבר רב יוסף בר חמא שעניין העבד אינו הצד הטוב והעדיף בצורת עבודת האדם. אפילו במקרה שהעבודת מתאימה לעבד – מצד מצבו המוסרי הירוד, שבגללו כדאי הוא להיות עבד לאדם המעלה – מכל מקום מצד האדון אין זו טובה שלמה בהיות פועליו עבדים חוקיים. כי הלא העבד – מפני שאינו פועל לעצמו – אינו רואה ערך בהתאמצות ובהזרזות לעבוד. הוא אינו ממלא את יעודו, להיות פועל עבודות קשות ונצרכות, ומבחינה

15 "ואמרי לה אמר רב יוסף בר חמא אמר רב ששת: מאי דכתיב (משלי ג, טז): 'אך ימים בימינה בשמאולה עשר וקבוד', אלא בימינה ארך ימים איכא, עושר וכבוד ליכא? אלא: למיימינין בה – אורך ימים איכא, וכל שכן עושר וכבוד; למשמאילים בה – עושר וכבוד איכא, אורך ימים ליכא" (שבת סג ע"א).

16 וזה המקור לדין חזרת הפועל אפילו באמצע היום, וכן לדין שאסור לשכיר לכבול עצמו לחוזה עבודה לשלוש שנים: "התחיל הפועל במלאכה וחזר בו בחצי היום – חוזר; ואפילו קבל כבר דמי שכירותו ואין בידו לשלם לבעל הבית – יכול לחזור בו והמעות חוב עליו, שנאמר: 'פי לי בני ישׂראל עבדים' (ויקרא כה, נה), ולא עבדים לעבדים. הגה: ומהאי טעמא אסור לפועל, אפילו מלמד או סופר, להשכיר עצמו להיות בבית בעל הבית בקבע שלשה שנים" (שו"ע חו"מ שלג, ג), ובענין העבודת בכלל ע' איגרות הראי"ה ח"א, פט, עמ' צד ואילך.

זו אינו שוה מחיקת ציור הלחם שהוא אוכל, כי הרי אינו ממלא את תפקידו שלשמו כדאי להווייה לסכול את עול המחיקה. על כן אמר רב נחמן עבדא נהום כריסיה לא שוי. וזו תשובתו של רב יוסף בר חמא, שאין איסור להשתמש בעבדים בטלים, כי ממילא אינם מביאים בעיקר רווח אלא הפסד, והחזקתם אינה תועלת אלא עול לבעליו.

אמר ליה: אימור דאמר רב נחמן – בגון דארי עבדיה, דמרקיד בי כובי, עבדי אחריני מי אמר?

הכוחות הטמונים בהוויית כל דבר, עצם עניינם להיות יוצאים מן הכוח אל הפועל על כל פנים. אם יהיו מכוונים אל אמיתת מציאותם – הרי יהיו כוחות שפועלים טוב בעולם, כפי הרצון המקורי המהווה אותם, ויהיו תמיד יוצאים אל הפועל רק לצד הטוב והישר. אך אם לא ימצאו את הנתיבות להיות יוצאים אל הפועל באורח ישר ודרך סלולה, הרי על כל פנים, בהכרח, יצאו אל הפועל, ואז יתכן שיפוצו דרך חדשה שעלולה להיות מלאה אורחות עקלקלות. התורה באה ומדריכה אותנו להוציא את כל הגנוז בננו מן הכוח אל הפועל במסילה העולה תמיד מעלה, כי דרכיה הכלליות ישרות וכל נתיבותיה הפרטיות בשלימות-הקיפם מביאות לתמימות חיים; ואם יש אדם שאין לו הדרכה לכך בפני עצמו, איך להיות מוציא את כוחותיו לפועל לטובה – והוא אמנם בעל כוחות גדולים – טוב הדבר שיהיה מקושר לאדם גדול, כדי שאולי על ידי כך יקבל השפעה והשראה להוציא את הטמון בו לפועל לצד היושר.

באמור רב נחמן שעבד אינו שוה לחם כריסו, לא התכוון אלא למצב בו אדם הוא בעל כוחות גדולים מאוד, שאינם יוצאים אל הפועל בהכוונה לטובה. בסיס הצדק והמוסר לכך שאדם מוחק ציורי מציאות נמוכים הוא, שעל ידי הוצאתו מן הכוח אל הפועל את האלוקי הגנוז בו, לפי רצון ד', אז כדאי הוא לעולם לסכול עול כזה כי אין בו עוולה; אבל אדם שיש בו כוחות גדולים, ובמקום שיצאו לפועל לטובה, לישא על הכתפיים עול ישובו של עולם, הם יוצאים אל הפועל בצורה חסרת תוכן וריקה מערכיות – אז נשמת הבסיס המוסרי למחיקת ציורים אחרים במציאות בהם יש גילוי רצון ד', ועוד יותר ממה שיש בו בפועל כפי מצבו בהווה. בזה נאמר עבדא נהום כריסיה לא שוי, אין שוה – כי אין הצדקה למחיקת ציורי מציאות-חיים, אפילו יהיו נמוכים, כאשר האדם – המוחקם לצורכו האישי – הוא כגון דארי עבדיה, דמרקיד בי כובי. אמנם כוחות גדולים יש כאן, כוחות גופניים לרקוד במשתה היין ולבלות כל ימיו בשיכרון חושים – אך כוחות אלו הם יוצאים לפועל להכל וריק; ריק מתוכן ישובו של עולם, וכל שכן ריק מקדושה, והכל – מפני שהטוב הגנוז בהם נשאר בכוח ואינו מתגלה כלל. אבל עבד אחר, בהתנהגות אחרת, אף על פי שאינו מגלה את הצלם האלוקי המיוחד שמופיע בכל שכלולו בישראל – מכל מקום גם בו, באדם סתם, אפילו עבד – שגם הוא חביב שנברא בצלם – יוצא אל הפועל דבר טוב של ישובו של עולם, וכל תיקון בישובו של עולם מצטרף לחשבון הגדול של הוצאת העולם ממצב התוהו לתיקונו הגמור. עבד כזה בודאי שוה נהום כריסיה. אך עבד בעל כוחות גדולים, המוכרחים לצאת אל הפועל, שאינו רוצה לקבל השפעת דברי אמת, מרוב ליצנותו – עבד כזה מוציא את כוחו לפועל שהוא ריק ותעתוע. הכוחות דוחפים ליציאתם לפועל, ואם אינם מקבלים הדרכה ישרה פורצים הם בכל מקרה, ובליצן פורצים הם לדרך לא-דרך ואינם מועילים כלום; לכן אינו שוה נהום כריסיה, שאין מן הצדק להיותו מוחק ציורי מציאות שעל אף קטנותם – יותר

נחת יש בהם מאותו ליצן. והליצנות – שהיא אינה מרד גדול של העמדת אתגרים ואידיאלים אחרים, אלא רק קול ענות חלושה של זריקת רעל היאוש בכל רעיון של אמת מוחלטת בלי לבחון את הדברים באמות מידה נכונות וברורות – היא מעכבת ומפריעה מאוד להוצאת הטוב הגנוז בהוויה אל הפועל, עלינו ועל ידינו, מפני שהיא מטילה ספק בכל אמת מתוך ריקנותה ואפסיותה. בעבד כזה, בכוחות כאלו, אין ספק שיש חסד גדול לעולם לעשות בהם בתוקף לכוונם אל הטוב. זהו בדיוק העבד שראוי שאדם המעלה יהיה רודה בו כדי להציל את העבד מנטיית כוחו להפקרות מוסרית. אם כך היה המצב של אותם עבדים שהשתמש בהם רב יוסף בר חמא, לא היה מקום לשאול מה הצד הכללי והאידיאלי שיש בהתנהגות כזאת, של שימוש בעבדים אלו במקום להניחם על מצבם המופקר; אבל עבדי אחרוני – מי אמר שיש ערך לכופם להפנות כוחותיהם לעבודה אם אין צורך כללי בזה? אדרבה, יש תמיה במעשה כזה.

אמר ליה: אנא כי הא דרב דניאל בר רב קטינא אמר רב סבירא לי וכו', דניחא ליה דלא נסתרי עבדיה.

ישנן מדרגות שונות בסדרי הכוחות וסדרי הדורות שמסדר קורא הדורות מראש. יש דורות שכוחות מסויימים קיימים, מפני שהמה נצרכים, ודורות אחרים שאותם כוחות נעדרים וכמקומם כוחות אחרים הנצרכים מופיעים ופועלים¹⁷. מוצאים אנו במבט של בינה לדורות, שישנם דורות כמו ימי המלכות בישראל בימי הבית הראשון, שבאותם דורות היתה עוצמה נשמטית גדולה מאוד וכוחות אדירים שעמדו לצאת אל הפועל. כאשר הם התעלו ויצאו אל הפועל, לעילא ולעילא, כוחות אלו הביאו לידי קירבת אלוקים כמידה נפלאה עד כדי נבואה. אך אותה אהבה גדולה, אותה עוצמה של כוחות, אם לא יצאה אל הפועל בצורה ישרה – הרי יכלה להביא לידי ירידות נוראיות עד כדי עבודה זרה. אלו כוחות גדולים שיכולים להביא תיקון עולם גדול בגבורה עילאית של קדושה; אך בנופלים ביצרים – "הוי משפמי כבקר שכר ירדפו מאחרי כנשף יין גדליקם. והיה כנור נבל תף ותליל גיין משתיהם ואת פעל ד' לא יביטו ומעשה קיו לא נאו... הוי גבורים לשמות יין ונאשי חיל למסך שכר" (ישעיה ה, יא-יב, כג). אלו כוחות שכל גבורתם מתכזבת על ריקוד כי כובי, ובסוף כאילו אינם שוים, גבורי יין אלו, את נהום כריסם. על כוחות אלו צעקו שבי הגולה שזכו לנחמת ציון: "ויצעקו אל ה' א-להים בקול גדול"¹⁸, מאי אמור? – אמר רב ואיתמא רבי יוחנן: בייא, בייא! היינו האי דאחרביה למקדשא, וקליה להיכליה, וקטלינהו לכולהו צדיקי, ואגלינהו לישראל מארעהון, ועדיין מרקד בינן" (יומא סט ע"ב)¹⁹.

לעומתם, ישנם דורות אחרים שהגנוז בהם והמוטל עליהם אינו באותה עוצמה. אצלם יש כוחות מצומצמים יותר, המיועדים להשגת מטרת מיוחדת, יותר מצומצמות, אף כי נחוצות וחשובות. כוחות כאלו, אם אינם יוצאים אל הפועל, אין עיקר ההפסד הניכר בהם מצד שפועלים רעה גדולה בעולם – שהרי מלכתחילה אינם בעלי עוצמה גדולה כל כך – אלא מצד שהטוב שבהם אינו יוצא אל הפועל והוא נעדר המציאות. על ידי כך הכוחות

17 ע' איגרות הראי"ה ח"ב, תקנה, עמ' קפו.

18 "ויצעקו בקול גדול אל ה' א-להיהם" (נחמיה ט, ד).

19 וע' אדר היקר פרק ג, וביחוד עמ' כט-לב, בעניין יצרא דעבודה זרה וביטולה.

מתנוונים והולכים ונעשים חלשים עוד יותר. כל מי שיפעיל כוחות אלו לטובה יביא ברכה לעולם. לכן אמר לו אנא כי הא דרב דניאל בר רב קטינא אמר רב סבירא לי. גם אם לא בכוחות גדולים מדובר – שאם אותם כוחות גדולים אינם מנוצלים לטובה אזי אין הצדקה למחיקת ציורי מציאות אחרים על ידם, ואדרבה הכוחות יוצאים לפעול הבל וריק, ולכן האמת והחסד מחייבים להשתמש בכוחות אלו לטובה במה שיקבלו השפעה טובה על ידי אדם גדול כרב יוסף בר חמא – אלא בכוחות מדודים יותר, מכל מקום גם בהם טובה יש במה שישתמשו בהם ולא יתנוונו מתוך חוסר מעש; שהרי מתוך הניווני נוצר ודאי חלל שעלול להתמלא על ידי חסרונות נוספים. "והבור רק אין בו מים" (בראשית לו, כד) – מים אין בו, לכן הוא מתמלא, ונחשים ועקרבים יש בו. זה הדין למדנו מרב דניאל, הנקרא על שם איש חמודות בעל חזון בגולה, בנו של רב קטינא שלמד מפי המלאך את ערכה של כל מצוה לכל מצב, גם מצוה שאין בכיטולה רעה גדולה אך מכל מקום יש באי-קיומה חסרון כוח שמתגלה בשעת ניסיון²⁰. לכן המשתמש בעבדים בעלי כוחות כאלו, ללא מטרת רווח פרטי, אלא על מנת למנוע מהם ומכוחות הנפש והגוף שלהם קילקול של ניוון – שימוש כזה אינו נוגד את מגמת החסד בהלוואה. כמו באכלושי דמחוזא, דאי לא עבדי חלשי ולכן הבטלה נחשבת להם לא לחופש אלא לדבר המעיק (ככא מציעא עז ע"א) – כן בעבדים אלו ובכוחות כאלו, השימוש בהם, כודאי אצל גברא רבה כרב יוסף בר חמא, הוא נובע מתוך גמילת חסד עם אותם כוחות עלובים העומדים בשיממונם, שאלמלא מנוצלים הם לעבוד ולמשא – סובלים הם. דניחא ליה דלא נסתרי עבריה.

אמר ליה: הני מילי – היכא דלא מסיק ביה זווי. מר, כיון דמסיק בהו זווי – מחזי כרבית, דאמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן: אף על פי שאמרו הדר בחצר חבירו שלא מדעתו – אינו צריך להעלות לו שכר, הלוהו ודר בחצירו – צריך להעלות לו שכר. אמר ליה: הדרי בי.

ישנם מעשים שערכם הפנימי וערכם כלפי חוץ נמדד לפי טהרת הכוונה ולפי ניקיון המעשה בפני ד' ובפני ישראל. אלו מעשים שאינם בעלי ערך עצמי, הם אינם מצוות, דינים, או מנהגים טובים, אלא מעשים שגופם סתמי. אף על פי שניתן ללמד זכות על מעשה מסויים שיש בו לכאורה שתי כוונות, האחת טהורה והאחת לא כן, וניתן לומר שהעושה מתכוון לטובה – מכל מקום, אם המעשה עצמו בשיקול ורק הכוונה הטובה מכריעה אותו לטובה, אם אותה כוונה אינה שקופה – אין ראוי לעסוק במעשה מעין זה, כי גדול הקילקול מן התיקון, ביחוד מצד ההשפעה על הרואה. לכן אמר ליה: הני מילי היכא דלא מסיק ביה זווי, שניתן ללמד זכות שהשתמש בעבדי חברו ללא רשותו ואין בכך גזל אלא גילגול טובה לחברו ולאותם עבדים בעצמם, שלא יחלו מתוך בטלה. אז, כל ישראל אינם בחזקת גזלנים, אדרבה – בחזקת כשרים הם, וכל הרואים את המעביד עבדים בטלים של אחרים יודעים שלא גזל יש כאן ח"ו, אלא שאך טובתם וטובת אדונם יש כאן, אפילו אם גם טובתו האישית נספחת. אבל מר, כיון דמסיק בהו זווי, וצד התועלת האישית הפרטית נוטה להיות הצד

20 "דמלאכא אשכחי לרב קטינא דמיכסי סדינא, אמר ליה: קטינא, קטינא, סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא, ציצית של תכלת מה תהא עליה? אמר ליה: ענשיתו אעשה! אמר ליה: בזמן דאיכא ריתחא ענשינן" (מנחות מא ע"א).

שמתפרש יותר על ידי אחרים – צריך אתה להראות גלוי לכל את צד החסד שהוא העיקר בהלוואה, ולא הצד העיסקי. והכל תלוי בכוונה, וכדי להיות נקי מד' ומישראל צריך לפעול שהכוונה הטובה תהיה הצד הגלוי ועיקרי גם לעיני הכל. לכן, אם תעשה מעשה כזה בעבדי הלווה, להעבידם, אף על פי שיש מקום לזה כמצבים אחרים – אלמלא היית נושה בו כאדון – מכל מקום כמצב זה, הרי מעשה זה של שימוש ברכוש הלווה מראה שעיקר הכוונה בהלוואת כספים היא התועלת האישית של המלווה, וזו אינה דרכה של תורה, כי מחזי כריבית. ואף על פי שהאמת היא שאין לך הנאה בכך ואינך צריך לכך, ובודאי לא בחינם אמר רב יוסף בר חמא שהוא סוכר כרב דניאל בר רב קטינא אלא מפני שזו האמת – מכל מקום, השימוש בעבדים אלו בחינם הוא אסור; כיון שאמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן: אף על פי שאמרו הדר בחצר חברו שלא מדעתו אינו צריך להעלות לו שכר, מפני שהדר אינו מקבל שום הנאה אישית – אף על פי כן, הלווהו ודר בחצרו – צריך להעלות לו שכר. וזה כדי להרחיק מכל שכב של הנאה אנוכיית ומכל בדל של מראית העין, ובמקום זה להבליט את צד החסד בהלוואת כסף את עמו ישראל.

מאחר שמצא שדברי בנו דברי אמת הם – ותוכל לצאת תקלה של נעילת דלת בפני הלווין כי המלווין יראו רק את תועלת עצמם, ובאמת ראוי להדגיש את צד החסד הגדול שיש בהלוואה – לא היה בוש מלהודות על האמת, והדרי דרכן שבחייהו, שמוכנים להודות על האמת, כי החסד והאמת אהבו.